
istanbul-bosna hattında

“islam’ın uyanışı” tartışması:

erol güngör ve aliya izzetbegoviç

üzerine mukayeseli bir değerlendirme

mehmet akif okur¹

*B*u yazıda, Hicretin 15. asrına girilirken Osmanlı medeniyet coğrafyasının farklı köşelerinden iki önemli düşünce adamının ortak bir tema, “İslam’ın Uyanışı” meselesi, etrafında yaptıkları değerlendirmeler ele alınacaktır. Söz konusu isimlerden ilki, devlet adamlığından önce fikirleriyle temayüz eden Aliya İzzetbegoviç’tir. İnsanlık tarihinin karanlık sahneleri arasında yer alan Bosna Savaşı ve katliamları esnasında ve sonrasında sergilediği liderlik sebebiyle “bilge kral”olarak da anılan İzzetbegoviç’in birçok dile çevrilmiş eserleri bulunmaktadır. Çalışmamızda, ilk kez 1970’de Boşnakça yayınladığı “İslam Deklarasyonu”² adlı kitabı incelenecektir.

Düşüncelerini mercek altına yatıracığımız diğer mütefekkirimiz Prof. Dr. Erol Güngör’dür. Akademik kariyerini sosyal psikoloji alanında yapan Erol Güngör hocamız, Türk kültürü, tarihi, milliyetçilik, batılılaşma-modernleşme tartışmaları ve İslam medeniyetinin meseleleri hakkında günümüzde hâlâ üzerinde tartışmalar yürütülen çok sayıda kıymetli eser telif etmiştir. Güngör’ün, yazıldığı dönemden itibaren yay-

¹ Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi.

² AlijaIzzetbegović, **The Islamic Declaration: A Programme for the Islamization of Muslims and the Muslim Peoples**, 1990.

gın bir ilgiye mazhar olan “İslam’ın Bugünkü Meseleleri”³ kitabı, çalışmamızın ikinci sütununu oluşturmaktadır.

Biri Devlet-i Aliyye’nin tarihi Batı serhaddindeki Bosna’dan diğeri de başkenti İstanbul’dan yükselen bu sütunlar yan yana getirildiklerinde, yalnızca İslam dünyasının meselelerinin 20. yüzyılın son çeyreğindeki yorumlanışına dair örnekler sunmuyorlar. Aynı zamanda, hem paylaşıkları hem de ayrıştıkları tahlilleriyle, tesirleri günümüze kadar uzanan İslamcılık-milliyetçilik tartışmasına yeni bir perspektiften bakılmasını mümkün kılabilecek bir zemini de omuzluyorlar.

Bu noktada, “İslam Deklarasyonu” ve “İslam’ın Bugünkü Meseleleri” etrafında gerçekleştirmeye çalışacağımız mukayeseli tahlile geçmeden evvel bazı ön değerlendirmelerde bulunmak yararlı olacaktır. Bunlardan ilki, 1970’lerde milliyetçiliği eleştiren İzzetbegoviç ile İslamcılığı tenkid eden Güngör’ün İslam dünyasının pek çok meselesi hakkındaki benzeşen tespitleridir. Söz konusu yakınlığın sebeplerinden biri, aşağıda gösterileceği gibi, Güngör’ün İzzetbegoviç tarafından milliyetçiliğe yöneltlen bazı önemli itirazları değişik biçimlerde dile getiren bir milliyetçi, İzzetbegoviç’in de Güngör’ün İslamcılık hakkındaki tenkidlerinin odaklandığı kimi meselelerde nüanslı yaklaşımlara sahip bir İslamcı olmasıdır. Ayrıca, İzzetbegoviç’in Güngör’ünkilerle uyuşmayan bazı görüşlerinin de zaman içinde evrildiği ve yaşanan somut tecrübelerle dönüştüğü ifade edilmektedir.⁴

İkinci olarak da, inceleme konusu yaptığımız eserler birkaç açıdan Osmanlı dünyasının parçalanmışlığını aksettiren bazı emareleri bir kez daha önümüze koymaktadır. Öncelikle şu hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Güngör’ün ve İzzetbegoviç’in, Batıda İslam dünyası hakkında yürütülen tartışmalara yakinen vakıf oldukları yazdıklarından ve referanslarından anlaşılabilmektedir. Ancak her iki yazar da, aynı dönemde Saraybosna ve İstanbul’da üretilen fikirlerden, hatta birbirlerinin varlıklarından bile habersizdirler. “İslam Deklarasyonu”, Boşnakça neşrinden çok sonra İngilizce çevirisinden Türkçe’ye tercüme edilmiştir. “İslam’ın Bugünkü Meseleleri”, Türkçe bilmeyen Boşnak okuyuculara hiç ulaşmamıştır. Farklı milliyetleri çatısı altında toplayan bir dünyanın/medeniyetin hayatıyetine işaret eden asgari ölçülerden biri, âlimleri arasında iletişimi sağlayan ortak bir lisanın mevcudiyetidir. Söz konusu fonksi-

3 Erol Güngör, *İslâm’ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1981.

4 Zehrudin Isaković, *Biography*, ed. Elvis Kondžić, çev. Saba Risaluddin, JU Muzej/Museum “Alija Izetbegović”, BEMUST, OKO, 2005, s.15.

yonu,örneğin Türkçe üzerinden ifa edebilecek bir alt yapının mevcut olmayışı yüzünden ciddi bir kopukluğun yaşandığı açıktır. Bu sebeple, Batılılaşma gayretlerini eleştiren, İslam dünyasının meseleleri için dertlenen iki âlimimiz hayattayken karşılaştaydılar, birbirlerini ancak İngilizce üzerinden anlayabileceklerdi.

Zihniyet düzeyindeki parçalanmışlığın somut göstergelerinden bir diğeri, İslam Deklarasyonu'nda Osmanlı mirasıyla ilgili geleceğe tesir edebilecek vurgulara rastlanmayışıdır. Bu durumun bir sebebi, alfabe değişimine yönelik eleştirilerde görüldüğü gibi, Türkiye'nin mazisiyle arasına koyduğu mesafeden kaynaklanan hayal kırıklığı olabilir. Ayrıca, dönemin şartları gereği İzzetbegoviç'in Türkiye hakkındaki bilgileri sınırlı ve dolaylıdır. Nitekim, mücadele ve liderlik hayatının seyri esnasında Türkiye ile teması artan İzzetbegoviç'in diğer eserlerinde ve konuşmalarında söz konusu tutumla ilgili değişiklikler görülür. Güngör açısından ise, Osmanlı devri ile atılmaya çalışılan zihni köprülerin yeniden tesisi ve modernleşme probleminin tarihi devamlılıkları gözetken bir zeminde halle çalışılması, milliyetçilik tahayyülünün temel meseleleri arasındadır. Bir başka söyleyişle; Osmanlı, serhadlerinde akis bulan İslamcı kıpırdanıştan çok, başkentindeki medeniyet ufkuна sahip milliyetçi tefekkürün içinde canlı bir miras olarak düşüncenin konusu yapılmıştır.

“İslâm Deklarasyonu” ve “İslâm'ın Bugünkü Meseleleri”, özellikle şu başlıklar altında toplanabilecek tespit ve değerlendirmeler bakımından büyük benzerlikler göstermektedir: İslâm'ın “uyanış” çağına girilişi, İslâm'ın mahiyeti, İslam dünyasında batılılaşma faaliyetlerinin meydana getirdiği tahribat, İslam dünyasında “uyanış” meselesi karşısında farklı aydın çevrelerinin tutumları...

İzzetbegoviç, “uyanış” beklentisinin gerekçelerini anlatmaya İslam Dünyası'nın maddi potansiyellerine dikkat çekerek başlar. Yeryüzünün çok değerli coğrafyaları 700 milyonluk müslüman nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Bu maddi zemin, mirasçısı olunan muazzam kültürel ve siyasi geleneklerle taçlanmaktadır. Aynı zamanda da canlı İslam düşüncesinin mekanıdır. Bu sebeplerle uzun süre tâbiyet altında kalması beklenemez.⁵ Güngör'e göre, “uyanış” tartışmasını tetikleyen şey, İzzetbegoviç'in bahsettiği faktörlerden sonuncusudur. Zira, İslam ülkelerinin

⁵ İzzetbegović, a.g.e, s.4.

coğrafi konumları, nüfusları ya da yeraltı zenginlikleri bilinen şeylerdi. Eksik olan ise tüm bunlara yön verebilecek kudretli bir ideoloji idi. Şimdi ise “İslâm ülkeleri kendi kaderlerini kendi medeniyetlerinin temelleri üzerinde tâyin etmeye kararlı görünmekteydiler ve bu kararlılık bütün dünya bakımından çok ciddi neticeler doğurabilecek güçteydi.”⁶ İslam’ın uyanışı, hakim Batıcı dünya görüşüne, idare şekline, sosyal ve ekonomik sisteme karşı “modernleşme sancısı” mahiyetindeki ortak bir reaksiyonu temsil etmekteydi.⁷ İslam’ın uyanışı, “İslam’a alternatif olarak ortaya çıkmış olan ideolojilerin başarısızlıkla sahneden silinmesine” işaret etmekteydi.⁸ İzzetbegoviç ve Güngör, söz konusu değişimin Müslüman dünyayı çepeçevre sardığı kanaatini paylaşmaktadırlar. Müslüman dünya artık 20. yüzyılın ilk yarısındaki gibi olmayacaktır. Pasiflik ve durgunluk çağı ebediyyen kapanmıştır. Bu değişim Doğu’dan ve Batı’dan izlenmekte, müdahale için yeni fikirlerin ve sermayenin gücü seferber edilmek istenmektedir.⁹¹⁰

İzzetbegoviç’in daha sonra “Doğu ve Batı Arasında İslam”da ifade edeceği ana fikrin nüvesi, ilk kez İslam Deklarasyonu’nda karşımıza çıkar. İzzetbegoviç’e göre İslam, Batılı anlamda din/religion değildir. Bilgi ile inancın, ahlak ile siyasetin, idealler ve çıkarların birleşmesini ister. İslam, doğa ile manevi dünyalar arasındaki ayrılığı köprü rolü oynayarak ortadan kaldırır.¹¹ Güngör’ün de İzzetbegoviç’ten habersiz bir biçimde İslam’ı Doğu’dan ve Batı’dan aynı şekilde ayırarak tarifettiğini görürüz: “...kabaca Batı düşüncesi veya medeniyeti dediğimiz şey nazârî ilme dayanarak vasıtasız bilgiyi ihmal ettiği, Uzak-Doğu sistemleri ise sezgiye büyük ağırlık verip tamamen mistik bir dünya yarattıkları halde, İslam düşüncesi bu iki kusurdan da arınmış bulunuyor. Bunu söylemekle Batı’da veya Uzak-Doğu’da bilginin öbür yanlarına hiç bakılmadığını söylemek istemiyoruz, fakat İslam’da düşünce geleneği her iki noktayı da temsil etme bakımından onların kusurunu –hiç değilse nazârî planda- gidermiş durumdadır.”¹² Maddi ve manevi alanları ayırdederek ikincisini dine ayıran yaklaşımı İslam reddetmektedir: “...İslam, insanın dünyasını maddi ve manevi veya Kayser’in sahası ile İsa’nın sahası diye

6 Güngör, a.g.e., s.17-18.

7 Güngör, a.g.e., s.23.

8 Güngör, a.g.e., s.158.

9 İzzetbegović, a.g.e., s.3.

10 Güngör, a.g.e., s.19.

11 İzzetbegović, a.g.e., s.8.

12 Güngör, a.g.e., s.73.

ikiye ayırmamıştır. Başka bir ifade ile, İslam insanı maddi ve manevi bütünlüğüyle kavramaya çalışan, onu topyekun ele alan bir sistemdir. Bu yüzden İslam hristiyanlıktaki manasıyla laik değildir.”¹³

Hem İzzetbegoviç hem de Güngör, İslam’ı bir hayat tarzı olarak görmektedirler. İzzetbegoviç’in nazarında İslam, bir dindir ama aynı zamanda da bir felsefe, bir ahlaki sistem, bir düzen, bir tarz, bir atmosfer, tek kelimeyle bir hayat tarzıdır.¹⁴ Güngör de bir hayat tarzı olan İslam’ın vicdanların gizli köşelerine hapsedilmesinden kaçınılması gerektiğini söyler. “İslâm’ı hayata açmak isteyenler onun her meselesini gün ışığına çıkarmak zorundadırlar.”¹⁵ Peki bunu başarmak için ne yapmak gerekir? Bu noktada, İslam Deklarasyonu ve İslam’ın Bugünkü Meseleleri arasındaki ilk önemli farklılaşma karşımıza çıkar. İzzetbegoviç, İslam’ın bir hayat tarzı olmasından hareketle “uyanışın” da siyasi karakter taşıması gerektiği sonucuna varır. O’na göre, “İslami düzen iki temel varsayım ileri sürer: İslam toplumu ve İslami yönetim. İslami otorite olmadan İslami toplum eksik ve güçsüzdür; İslami bir toplum olmadan İslami yönetim ya ütopyadır ya da şiddettir... Aynı zamanda siyasi hareket olmayan hakiki bir İslami hareketin mevcudiyetinin tarihte örneği yoktur.”¹⁶ İslam Deklarasyonu’nda “ferdi hayatın bütün alanlarında İslam’ın var kılınması” ideali, “Fas’tan Endonezya’ya kadar bütünleşik bir İslam toplumunun yaratılması” hedefiyle bir arada ele alınır.¹⁷ Zira, “İslami yenilenme fikri, İslam’ı yalnızca insanları eğitmeye değil dünyaya düzen vermeye muktedir” görmektedir.¹⁸

İslam’ın Bugünkü Meseleleri’nde “İslam’ın uyanışı” ile siyaset arasındaki ilişkiye bakış daha farklıdır. Güngör, Müslüman dünyada demokrasinin elitleri halkla uzlaşmaya zorlayarak açtığı özgürlük zeminini “uyanış” bakımından önemser. Ancak, siyaseti herşeyin önüne koyan yaklaşıma itiraz eder: “...İslam davasının asıl yükü fikir adamlarının omuzlarına yükleniyor. Müslüman aydınlar ve din adamları, alimler, mütefekkirler, sanatkarlar bu sorumluluğun şuuruna ermek zorundadırlar. Medeniyetleri politikacılar yaratmaz; medeniyet alimlerle sanatkarların işidir. Yeni bir İslam medeniyeti de elbette ilim, fikir ve sanat eseri yaratanların omuzlarında yükselecektir. Eğer onların gayretleriyle

13 Güngör, a.g.e., s.51.

14 İzzetbegoviç, a.g.e., s.26.

15 Güngör, a.g.e., s.7.

16 İzzetbegoviç, a.g.e., s.26.

17 İzzetbegoviç, a.g.e., s. 5.

18 İzzetbegoviç, a.g.e., s.8.

müslümanlar arasında bir silkinme ve kalkınma olursa, siyasi hedefler kendiliğinden ele geçecektir.”¹⁹

Hem İzzetbegoviç hem de Güngör, İslam dünyasının I. Dünya Savaşı sonrasındaki vaziyetini “uyku” ve “gece” metaforlarıyla anlatırlar. Batı karşısındaki zayıflığın sebeplerini sıralarken tahlilleri içerden dışarıya, müslüman toplumların İslam’la münasebetlerinden Batı’nın/Batıcılığın etkilerine doğru uzanır. İzzetbegoviç, halkın hayatında İslam’ın pratik etkisinin azalışının, daima halkın ve sosyo-politik kurumların çözülüşüyle/alçalışıyla neticelendiğini söyler.²⁰ İslam toplumlarının köleleştirilmeden, eğitimsizlikten, fakirlikten ve bölünmüşlükten kaynaklanan şikayetlerinin sebebi de müslümanların iç dünyalarındaki değişimdir.²¹ Müslümanlar, ne Kuran’la bağlarını koparmışlar, ne de hayatlarını onun dikte ettirdiklerine göre tanzim edebilmişlerdir.²² Eğitimsizlik ve yanlış eğitim bu sorunu daha da büyötmektedir.²³ Güngör, Türkiye bağlamında meseleye daha farklı bir pencereden yaklaşır. O’na göre söz konusu olan şey halkın İslam’dan uzaklaşması değil, mevcut duyguların ifade hürriyeti bulamamasıdır. Çok partili hayatla beraber bu doğrultuda bir gelişme yaşanmaya başlamıştır. Ancak, dini duyguları besleyecek ve ondan düşünce hareketi yaratacak bir aydın tabakanın sıkıntısı çekilmektedir.²⁴ Bununla birlikte söz konusu hissiyatın canlılığı, düzeltme/ıslah ihtiyacının olmadığı anlamına da gelmemektedir: “...Burada düzeltilmesi sözkonusu olan şey hiçbir zaman dinin kendisi, yani Kur’ân ve sünnet değildir; ancak müslümanlar aradan geçen zaman içinde Kur’ân ve sünnetten ayrılmışlarsa, onların din anlayışını Peygamberin ve sahabenin anlayışına döndürmektir. Düzelecek şey bizim bugünkü halimizdir, düzeltme modeli ise ilk müslümanlar devridir.”²⁵

İslam Deklarasyonu kitabında Kuran’dan uzaklaşma ve eğitim/yanlış eğitim tartışması, İzzetbegoviç’in ve Güngör’ün yine benzer eleştirileri yönelttikleri Batılılaşma meselesine bağlanır. Müslüman ülkelerin idarecileri, eğitim meselesini yabancılara terk etmişlerdir. Bu tavrın sonucu olarak yeni filizlenen entelektüeller, Batı karşısında komplekslidirler. “...inteljansiya kendisini kendi ülkesinde yabancı hissetmeye ve öyle

19 Güngör, a.g.e., s.209.

20 İzzetbegoviç, a.g.e., s.16.

21 İzzetbegoviç, a.g.e., s.18.

22 İzzetbegoviç, a.g.e., s.19.

23 İzzetbegoviç, a.g.e., s.20.

24 Güngör, a.g.e., s.176-177.

25 Güngör, a.g.e., s.8.

davranmaya başladı... ..Halklarımızı boyun eğer vaziyette tutmak için artık demir zincirler gerekli değildi. Bu yabancı eğitimin ipek kordonları aynı güce sahipti...”²⁶

İzzetbegoviç, Batı dışındaki pek çok milletin bu medeniyetle şu üç sekilden biriyle ilişki kurmaya çalıştığından söz eder. Mutlak reddiye, dikkatli yaklaşma ya da seçici olmayan kabul.²⁷ Güngör de benzer evsafa bir sınıflandırmayı Toynbee’ye atıfla kullanır. Geleceğin, katı muhafazakar zealotlar ya da kendi medeniyetlerinden tamamen vazgeçen kozmopolit herodianlerin olmayacağını söyler. Onun da dikkati üçüncü ihtimal üzerindedir.²⁸İki düşünce adamı da Batılılaşma sürecinin Türkiye’deki sonuçlarını eleştirirler. İzzetbegoviç’in hükümlerinde Türkiye’yle düzenli iletişim imkanına sahip olmayışının tesirleri göze çarpar.²⁹Güngör, içerden yaptığı tahlillerde olumsuzlukları vurgularken geleceği şekillendirebilecek yeni yönelişlere de vukufu dikkat çeker: “... Basitçe söyleyecek olursak, Türkiye şimdi Batı kültürüne girememiş, İslam kültüründe kalamamıştır.”³⁰“Türkiye bugün milli hüviyetini nasıl tesbit edeceğine karar verememiş, fakat bu kararı şu veya bu istikamette verebilmek üzere çetin mücadelelere girmiş bulunan bir ülkedir.”³¹Bununla birlikte “...son elli yıllık modernleşme çılgınlığının henüz dejener edemediği hayat kesimlerinde İslâm bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Üstüste yığılan kül tabakalarını aralayacak olursanız, Türk hayatında İslâm’ın bir kor halinde yattığı görülür.”³²

İzzetbegoviç ve Güngör’ün yine müştereken vurguladıkları hususlar arasında aydınlar ve halk arasındaki ilişki yer almaktadır. Her iki düşünür de İslam dünyasının kendi inşa edeceği bir geleceğe yürüyebilmesi için müslüman kitlelerin enerjisini kanalize edebilecek, İslam’ı düşünen ve hisseden bir intelijansiyaya ihtiyaç duyulduğunu vurgularlar.³³Hali hazırdaki vaziyete baktıklarında ise iki geniş grubun zihni tavırlarını müştereken tenkid ederler. Bunlar, (radikal) muhafazakarlar ve Batıcı

26 İzzetbegoviç, a.g.e, s.21.

27 İzzetbegoviç, a.g.e, s.12.

28 Güngör, a.g.e., s.192-193.

29 İzzetbegoviç, a.g.e, s.13.

30 Güngör, a.g.e., s.101.

31 Güngör, a.g.e., s.111.

32 Güngör, a.g.e., s.105.

33 İzzetbegoviç, a.g.e, s.25.

modernistlerdir. Güngör, Türkiye özelinde aydın yelpazesinin mevcut vaziyetini ve gelecek için umut saydığı grupları yüz yüze oldukları sorunları, bünyelerinde barındırdıkları çelişki ve gerilimleri de dikkate alarak geniş bir değerlendirmeye tabi tutar. Ancak biz burada yalnızca, İzzetbegoviç’in merceğiyle ortaklaşan gruplar hakkındaki değerlendirmelerinin genel hatlarına yer vereceğiz. Ardından da söz konusu gruplarla ilgili tahlilleri sırasında farklı bakış açılarına sahip oldukları milliyetçilik/İslamcılık tartışmasına değineceğiz.

“İfrat-tefrit” sarkacının ilk ucundaki Batıcı modernistler, hem tavırlarındaki ağır ahlaki kusur hem de önerdikleri reçetelerinin yanlışlığı gerekçe gösterilerek eleştirilir. İzzetbegoviç, “başkalarının formlarını” isteyen modernistleri, “utanmaları gereken şeylerle gururlanan, gururlanmaları gereken şeylerden de utanan kimseler” olarak niteler. İzzetbegoviç’e göre bu kesimler, eğitim gördükleri Avrupa’da, zengin Batı’ya karşı aşağılık hissine, doğdukları geri kalmış ve fakir muhite karşı ise üstünlük duygusuna kapılmışlardır: “İslami bir terbiyeleri yahut halkla ruhi ya da ahlaki bir bağları yoktur. Yerel fikirleri, gelenekleri ve inançları yıkıp yerlerine yabancılarını ikame ederek bir gecede ana vatanlarına aşırı hürmet ettikleri Amerika’yı inşa edeceklerdir. Standartlar yerine bir standart kültü önerirler, kendi dünyalarının potansiyelini geliştirmek yerine arzuları geliştirirler, böylece yolsuzluk, ilkelik ve ahlaki kaosun yolunu açarlar. Batı dünyasının gücünün yaşayışından kaynaklanmadığını, çalışmasından kaynaklandığını göremezler. Batının gücü modada, Tanrısızlıkta, gece kulüplerinde, kontrol dışı genç bir kuşakta değil, sıradışı sebatta, ısrarda, bilgide ve insanına karşı sorumluluktur. Temel mesele, bizim batılılarımızın yabancı formları kullanmalarında değil, bunları nasıl kullanacaklarını bilmemelerinde yahut neyin doğru olduğuna dair yeterince gelişmiş bir hisse sahip olmamalarındadır. İşe yarar ürünü seçmeyi başaramamışlar, onun yerine başka bir medeniyetin zararlı, boğucu yan ürününü seçmişlerdir.”³⁴

İzzetbegoviç, Batıcı modernistlerin “yenilenme” meydana getiremeyecekleri hususunu özellikle vurgular. Hem yöntemleri yanlıştır, hem de tutumları sebebiyle yenilenme için gereken halk desteğini arkalarına almaları imkansızdır. Bunlar, “halkın içinden çıkan eski fikirleri ve idealleri yeni bir şekilde nasıl uygulayacaklarını bilen hikmet sahibi insanlar” değildir. Bizzat değerlere isyan etmişler, halkın kutsal saydığı hayatı, soğuk bir alaycılıkla ve hayret verici bir miyoplukla yıkıp yerine

³⁴ İzzetbegović, a.g.e, s.11.

taklidini ikame ederek ayaklar altına almışlardır.³⁵ Tuttukları yol sebebiyle ülkeleri bağımsızlık sahibi sayılsa da “özgür” değildirler. Çünkü özgürlük, esasen ruhîdir.³⁶ Batıcılığın iğdiş ettiği ruhlar, tüm meseleleri çözeceklerini iddia ettikleri yabancı “kurtuluş doktrinlerini”, “devrimci fikirleri” savunurken inanılmaz bir miyoplukla maluldürler.³⁷

Güngör de, Batıcı modernistleri benzer özellikleriyle tasvir eder ve eleştirir. İlerleme ve kalkınma namına uygulamaya koyulan İslam-dışı politikalar, büyük çoğunlukla prestij değeri dışında herhangi bir fonksiyonel kıymeti bulunmayan, yani insanın gerçek ihtiyaçlarına cevap vermeyen etiketlerden ibarettirler. Bu etiketler, Batıcı politikayı temsil etmek dolayısıyla hakim mevkide bulunan elitlerin işine yarar. Bu zümreler, servetleri sayesinde Batılı tüketim alışkanlıklarını benimseyecek kudrettedirler; fakat “...onların verdiği örneği ancak uzaktan seyredecek kadar yoksulluk ve mahrumiyet içinde bulunan büyük kitleler için manzara çok farklı görünmektedir. Bu kitlelerin nazarında Batılılaşma, veya İslam prensiplerini bırakarak Batılı bir hayat tarzını benimseme hareketi, lüks, sefahat, gösteriş, cinsi laubalilik, halkı hor görme manasına gelmektedir...”³⁸ Bu aydın tipinin teklif ettiği reform programları çok defa müslüman kitlelerin duygularını rencide etmektedir. Zira, ülkelerinin meselelerini bağımsız bir zihniyetle değil de Batı’dan öğrendikleriyle ele almayı bir zihin alışkanlığı haline getirmişlerdir.³⁹

Her iki düşünür de modernist batıcılığı bayrak edinen aydın zümresiyle halk arasındaki zıtlaşmanın, yenilenme/rönesans doğurmak bir tarafa müslüman ülkelerdeki toplumsal enerjiyi zayıf edışı hususunda hem fikirdirler. İzzetbegović, bu sürecin mantığını şu şekilde formüleştir: “Her rönesans, bir tarafta toplumdaki düşünen ve liderlik eden unsurlarla geniş kitleler arasındaki yaratıcı etkileşim, yakınlık ve dahili uyum ile doğar. Lider gurup irade ve düşünceyi, halk herhangi bir büyük girişimin kalbini ve kanını temsil eder. Halkın sırtlamadığı bir meselenin başarı ihtimali yoktur...”⁴⁰ Oysa modernistler, “eylemleriyle İslami ya da yabancı herhangi bir programı uygulanamaz kılan bir dahili çatışma ve karmaşa hali ürettirler. Halk İslami eylem istiyordu ancak bunu entelijansiye yapamadı, yabancılaşmış entelijansiye da bir program

35 İzzetbegović, a.g.e, s.14.

36 İzzetbegović, a.g.e, s.15.

37 İzzetbegović, a.g.e, s.12.

38 Güngör, a.g.e., s.25.

39 Güngör, a.g.e., s.183.

40 İzzetbegović, a.g.e, s.23.

empoze etti, ama bu kağıttan ideale kanı, teri ve iştiağıyla katılmaya hazır yeterli sayıda insan bulamadı. Zıt kuvvetler birbirlerini iptal etti, güçsüzlük ve felç hali ortaya çıktı.”⁴¹

İzzetbegoviç ve Güngör, bu denklemin diğer ucuyla ilgili de hemen hemen aynı şeyleri savunmaktadırlar. Modernist batıcılık, değişen dünyanın müslüman toplumların önüne koyduğu meseleler hakkında halkın inançlarını önemsemeyen bir tutum takındığı için başarısız olmuştu. Radikal muhafazakarlık ise dış dünyada olup-bitenlere karşı ilgisizliği, yeni meselelerin yeni cevaplar üretilmesini gerekli kılmadığına dair ısrarıyla toplumsal enerjiyi donduran benzer bir netice üretmekteydi. Eleştirinin muhataplarını doğru tespit için ise Güngör’ün, radikal muhafazakarlığı, muhafazakarlıktan özenle ayıran satırlarına bakmak gerekiyor: “...Radikal muhafazakar dediklerimiz hakikatte muhafazakar olmaktan ziyade reaksiyonerdiler, yani bunlar mevcut bir geleneğin muhafazasını değil, mazinin derinliklerinde kalmış, gelenek olarak bugüne geçmemiş birtakım görüş ve düşünceleri diriltmek istemekte idiler...”⁴²

İzzetbegoviç, şekle verdikleri aşırı önemden ve eski şekiller üzerindeki ısrarlarından rahatsızlık duyduğu muhafazakarları, İslam’ı Batılı tarifine benzer şekilde, insanın yalnızca ruhi yönüne hitap edip dış dünyayı örgütlememesi gereken bir “din” olarak gördükleri için eleştirir.⁴³ Muhafazakarlara göre, Kuran’ın yorumlanması yapılmış ve bitmiş bir meseleydi. Her şey olduğu gibi, bin yıl yahut daha öncesinde yorumlandığı gibi bırakılmaydı. Yeni olan herşeye karşı düşmanca bakış, dünyadaki gelişmelerden doğmaya devam eden yeni durumlara Kuran ilkelerinin uyarlanması anlamındaki herhangi bir yeni modellenişin inancın bütünlüğüne saldırıyla eşitliyordu.⁴⁴ Bu sebeple, “Müslüman dünya uyanışının tüm işaretlerini verirken bu sınıf dünyada ümitsizlik ve katılaşmanın timsali oldu... İslam dünyasını, kendisini sıkıştıran felaketlerle yüzleşmek hususunda desteklemek için herhangi bir yapıcı adım atmaya muktedir olmadıklarını gösterdi”⁴⁵

Güngör, radikal muhafazakarlığın doğuş sürecindeki haklı mazerete dikkat çekse de, bu tavrı İzzetbegoviç gibi eleştirir: “Dini değerleri ko-

41 İzzetbegović, a.g.e, s.24.

42 Güngör, a.g.e., s.179-180.

43 İzzetbegović, a.g.e, s.8.

44 İzzetbegović, a.g.e, s.9.

45 İzzetbegović, a.g.e, s.10.

durken değişime karşı muhalefet etme şeklinde tezahür eden... ..bu mukavemetçi tavrı esasında bir kusur olarak göstermek doğru olmaz, çünkü herşeyin alabildiğine değiştiği, cemiyetin baş döndürücü bir süratle hüviyetini kaybettiği bir dönemde onların mukavemeti normal bir sosyal tepki olmuştur ve kendini muhafaza etmek isteyen her cemiyet bu ataleti gösterir.”⁴⁶ Ancak, dinin “muhafızlığı” vazifesini üstlenenler, “muhafaza ettikleri şeyi gün ışığına çıkarmayacak kadar aşırı ve manasız bir titizlik göstermeleri yüzünden, onu öldürmek üzere olduklarını da bilmeleri gerekiyor. İslam bir hayat nizamıdır, onu hayattan çeken insan İslam’a hizmet değil, belki bilmeden ihanet etmiş olur.”⁴⁷

Her iki düşünürümüz de, radikal muhafazakarlığın etrafında bir menfaat dairesinin oluştuğu, bu sebeple yanlışlıklar farkedilse bile tutumların değiştirilmesinde zorlanıldığı kanaatinde dirler. İzzetbegoviç bunu şöyle açıklar: “...İslam’da ruhban olmamasına rağmen, hacılar ve şeyhlerden oluşan örgütlü topluluk Kuran’ı yorumlama hakkını gaspetmişler ve kendilerini Kuran’la insan arasına aracı olarak yerleştirmişlerdir. Ruhban vasfıyla teologturlar. Teolog olarak doğmatiktirler...”⁴⁸, “...Kendilerini inancın yorumlayıcısı ve muhafızı olarak anan bu kesim kendileri açısından karlı bir kariyere sahiptirler...”⁴⁹ Bu din adamı zümresi, bir çeşit yerleşik menfaat grubu haline gelmiş, kendilerine göre alışkanlıkları, gelenekleri, çevreleri ve kurumları teşekkül etmiştir.⁵⁰

Bu tespitlerin ardından hem İzzetbegoviç hem de Güngör, Müslüman dünya için kendi inanç ve dinamikleriyle “yenilenmeyi” üçüncü bir yol olarak gösterir ve savunurlar. İzzetbegoviç’e göre tek mümkün çıkış yolu; “İslam’ı düşünen ve hisseden bir entelijansiyanın oluşması ve gruplaşmasıdır. Daha sonra bu entelijansiya İslami düzenin bayrağını dalgalandırabilir ve müslüman kitlelerle birlikte onu hayata geçirmek için eyleme geçebilir.”⁵¹ “...İslam dünyası, İslamsız ya da İslam’a karşı yenilenemez.”⁵² İzzetbegoviç, bahsettiği düzenin her çağda İslam’ın mesajının yeni formlarda ve yeni vasıtalarla uygulanışıyla mümkün olabileceğini söyler. Zira “İnsanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen değişmez İslami prensipler vardır, ancak değiştirilemez İslami ekonomik, sosyal

46 Güngör, a.g.e., s.190.

47 Güngör, a.g.e., s.201.

48 İzzetbegoviç, a.g.e., s.9.

49 İzzetbegoviç, a.g.e., s.10.

50 Güngör, a.g.e., s.190.

51 İzzetbegoviç, a.g.e., s.25.

52 İzzetbegoviç, a.g.e., s.6.

ya da siyasi yapı yoktur.⁵³” Güngör de benzer bakış açısına sahiptir: “... Dinin değerleri ezeli ve ebedi ise –ki öyledir-, bunların soyut değerler olması gerekir; bunları insanlık tarihinin şu veya bu zamanındaki şartlara göre bürünmüş oldukları müşahhas kalıplardan ayırarak düşünmek lazımdır.”⁵⁴

Yenilenme ihtiyacını doğuran süreç, İslam dünyasının dışındaki gelişmeleri de kapsayan iki katmanlı bir değişim dinamiğine dayanmaktadır. Bunlardan ilki, İslam dünyasının Batı karşısındaki yenilgisinin sonuçları, ikincisi ise bizzat Batı’yı da sarsan anlam krizidir. İslam dünyasında yenilenme, her ikisine de bir cevap oluşturmak durumundadır: “...her tarafta bugünkünden farklı prensiplere ve farklı bir sosyal organizasyon tarzına dayanan bir sistem arayışına şahit oluyoruz. Bu arayışın iki yönü vardır ve bulunacak bir sistemin bu iki yöne de tatmin edici cevap getirmesi beklenmektedir. Bu yönlerden biri, sistemin bütüncül bir hakikat ihtiyacını karşılaması, öbürü ise temel değerler bakımından insan haysiyetini korumasıdır.”⁵⁵ Zira, Batı medeniyetinin çarkları arasında “...insan gün geçtikçe yiyip içen, çiftleşen ve fırsat buldukça başka insanları boğazlayan, niçin yaşadığını düşünmeye fırsat bulamayacak şekilde sürüklenip giden bir varlık haline gelmektedir. Asıl felaket budur.”⁵⁶Bu felaketten kurtulmak için muhtevası İslam’ın ilkeleri etrafında şekillenen bir modernleşmeye/yenilenmeye ihtiyaç vardır. Nitekim, “... İslâm’ın uyanışı denen şey her tarafta hakim olan dünya görüşüne, idâre tarzına, iktisadî ve sosyal sisteme karşı ortak bir reaksiyonu temsil etmektedir... ..Buna modernleşme sancısı da diyebiliriz.”⁵⁷

Son olarak, “İslâm’ın Uyanışı” doğrultusunda yürünmesini önerdikleri yolun/yolların mahiyetinin kavranması bakımından her iki düşünürün milliyetçilik/İslamcılık ve İslam Birliği meseleleri karşısındaki konumlarının tespitine ihtiyaç vardır.Yazımızın girişinde de işaret ettiğimiz gibi, İzzetbegović’in milliyetçilik, Güngör’ün İslamcılık eleştirilerine rağmen her iki düşünürün de fikirleri pek çok noktada buluşmaktadır. Elbette bu, aralarında farklılıkların bulunmadığı manasına gelmemektedir. Doğru bakış açıları inşa edilebildiğinde, benzerliklerin

53 İzzetbegović, a.g.e, s.31.

54 Güngör, a.g.e., s.207.

55 Güngör, a.g.e., s.71.

56 Güngör, a.g.e., s.70.

57 Güngör, a.g.e., s.23.

keşfinin ve ayrılıkların izahının imkan dahilinde olduğuna işaret etmektedir.

İzzetbegoviç, milliyetçiliği müslüman toplumların İslam mirası ile ilişkilerini kesmeyi hedef alan Batılılaştırmacı bir ideoloji olarak gördüğü için eleştirir. Türkiye’den ve Cezayir’den verdiği alfabe değişimi⁵⁸ ve dil ile ilgili örnekler, bu bakımdan açıklayıcıdır. Nitekim, Güngörde “reaktif milliyetçilik” adını verdiği bu ideolojinin muhalifleri arasındadır: “Daha evvel Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içinde bulunan ülkelerde, İmparatorluğun yıkılmasından sonra iktidara gelen elitler kendi iktidarlarına bir meşruiyet kazandırmayı başaramamışlardır. Buralarda Avrupa nasyonalizmini körü körüne taklid eden “reaktif milliyetçi” hareketlerin, Batılı anayasaların ve Cermen idealistlerine mahsus otoriter düşüncenin, son yıllarda ise Marksizmin ve sair sosyalizm çeşitlerinin benimsenmesi hiçbir ömürlü ideolojik senteze yol açmadı.....Bu buhran ortamı karşısında İslâm uyanışının taraftarları İslâm’ın Batılı eklektik sistemlere üstünlüğüne işaret etmektedirler.”⁵⁹

“Müslüman dünyada İslamsız vatanseverlik yoktur”⁶⁰ diyen İzzetbegoviç de, bu reaktif milliyetçiliği eleştirmekte, Müslüman ülkelerin milli olmayan gayri milliyetçiliklerle tebarüz ettiklerini söylemektedir. Milliyetçiliğin İslam’ın ikamesi olarak anlaşılışından ve daima anti-İslamcı bir hareket olarak temsil edilişinden şikayetçidir. Kendilerini, halkın daima ve sadece İslami olan geçmişi ve gelenekleriyle doğal bir çatışma içinde bulan birçok Müslüman ülkedeki milliyetçi hareketlerin sömürgeci öncüllerine benzer şekilde bir çeşit milliyetsizleşme programı uyguladıklarını belirtmektedir.⁶¹ Güngör ise, kendisinin içinde yer aldığı Türk milliyetçiliğini İzzetbegoviç’in tasvir ettiği akımlardan şu sözlerle ayırmaktadır: “...Türkiye’deki gibi milliyetçiliğin İslamcılık’tan ayrılmaz bir karaktere sahip bulunduğu ülkelerde milliyetçiler de aynı ateşle İslam davasının peşindedirler....⁶² ...Hiç şüphesiz İslâm ülkelerinde bütün aydınları Batı taklitçisi ve İslamcı diye ikiye ayırmak doğru olmaz. Mesela Türkiye’de İslamcı görüş esas itibarıyla milliyetçilik patentli altında işlenmektedir; yâni milliyetçilikle İslamcılık birbiri içine girmiştir...”⁶³

58 İzzetbegoviç, a.g.e, s.14.

59 Güngör, a.g.e., s.20.

60 İzzetbegoviç, a.g.e, s.64.

61 İzzetbegoviç, a.g.e, s.63.

62 Güngör, a.g.e., s.197.

63 Güngör, a.g.e., s.24.

Nitekim, İzetbegović'in Cezayir gibi ülkelerde Arapça'ya karşı Kur'an lisanı olduğu için gerçekleştiğini düşündüğü mesafeli duruş⁶⁴, Güngör'ün de dikkatini çeken hususlar arasındadır: "...Cezayirli aydınlar, ülkelerini sadece beyaz sömürgeciden kurtarılması gereken ve kendilerini hazmedebilecek olan bir yer gibi gördüler. Çokları yerli kültürden iyice kopmuşlardı, Cezayir kurtuluşunun lideri ve ilk Cezayir Başkanı Ben Bella ana dili olması gereken Arapça'yı bilmiyor, Fransızca konuşuyordu."⁶⁵ İslam'ın ırkçılığa karşı tavrını vurgularken de iki düşünür meseleye aynı yerden bakmaktadır: "İslam insanların harici ve objektif hususiyetlerine göre gruplandırılmasını ve tasnifini kabul edemez."⁶⁶ "İslam'ın hakim olduğu yerlerde sınıf mücadelesi, ırk kavgası, kölelik ve emperyalizm görülmemiştir. Camide eşit gördüğü bir insanı sokakta hayvan sayan bir İslam cemaatı da görülüşü değildir."⁶⁷

Güngör'ün Türkiye tecrübesinden hareketle İslamcılığa karşı tenkitleri ise İslam'ı ayrılıkçı kavmiyetçiliğin maskesi olarak kullanan kesimler ile İslam birliği ile ilgili idealleri savunurken milliyet farklılıklarını hesaba katmayan romantik saydığı tasavvurları hedef almaktadır. "İslam beynelmilelciliğini adeta bir milliyet düşmanlığı haline getiren gruplar",⁶⁸ "...reddettikleri milli devlet davası karşısında başka bir milli devleti tutamayacaklarına göre, herkesi müslüman olarak tatmin edecek bir İslam devleti modeli aramaya başladılar. Bunların gözünde Osmanlı İmparatorluğu da İslam modellerine uygun değildi; hatta İslam birliği için en büyük gayretleri sarfeden ve Pan-İslamist ideolojinin şampiyonu olarak tarihe geçmiş bulunan İkinci Abdülhamid'i İslam'ın hiç tasvip etmeyeceği despot sayıyorlardı. Böylece, İslam birliğini korumak ve geliştirmek isteyenler kendi devletleri dahil olmak üzere bütün milli devletlere yabancı gözüyle baktılar. Fakat onları tatmin edecek bir model mevcut değildi ve şimdiye kadar hiç olmamıştı."⁶⁹ "...Bu manada İslamcılık şimdiye kadar hep hakim milliyete karşı hoşnutsuzluğunu doğrudan doğruya belirtemeyen etnik azınlıkların ideolojisi olmuştur. Bunların maksadı İslam ülkeleri arasında birlik sağlamaktan ziyade kendi yaşadıkları ülkedeki milliyetçi politikayı nötralize etmektir. Bu azınlıklar ayrılıkçı bir politika takip edecek kadar kalabalık ve güçlü ol-

64 İzetbegović, a.g.e, s.63.

65 Güngör, a.g.e., s.123.

66 İzetbegović, a.g.e, s.32.

67 Güngör, a.g.e., s.75.

68 Güngör, a.g.e., s.197.

69 Güngör, a.g.e., s.152.

duklarını hissettikleri an kendi istikametlerinde bir milliyetçilik hareketi açmaktan kaçınmazlar; böyle bir güce erişemedikleri müddetçe İslam davasının şampiyonu olarak görünürler.”⁷⁰

Öte yandan Güngör, daha önce işaret ettiğimiz İslamcılık ve Türk milliyetçiliği arasındaki örtüşen ilişkilerin köklerini II. Abdülhamid’in Hilafet siyaseti ve İttihad-ı İslam fikrinin temelleriyle ilgili tarihi zemine bağlar: “...mesele sadece Osmanlı-Türk devletinin ayakta kalması değil, bütün müslüman dünyasının esaret ile hürriyet arasında bir yol seçmesi meselesiydi...”⁷¹ “...Her iki hareket bu başlangıç yıllarında Batı’ya tepki olarak ortaya çıktığı için, milliyetçilikle İttihad-ı İslam fikri veya Hilafet siyasetinin birbiriyle çatışmadan, hatta bazen birbirini destekleyecek şekilde cereyan ettiği görülmektedir.”⁷² Güngör, günümüz açısından İslam ülkeleri arasında değişik örgütler çatısı altında gerçekleşecek işbirliklerini de destekler ancak daha ileri bir birlik için Osmanlı kudretinde bir merkez devlete ihtiyaç duyulduğunu vurgular: “...Bugün hiçbir İslam ülkesi, karşısında kendisi için ideal edineceği, hayranlık duyduğu bir devlet göremiyor. Böyle bir devlet mevcut olsaydı, tıpkı Batı dünyasındaki Amerika ve sosyalist bloktaki Rusya gibi İslam dünyasında da bir kuvvet merkezi teşekkül eder, birlik ve dayanışma meselesi büyük ölçüde halledilmiş olurdu.”⁷³

Yugoslavya’da, soy ve dil ortaklığı olan bir gayrı müslim çoğunluktan Müslüman kimlikleriyle ayrılan Boşnakların durumu göz önünde tutulduğunda, İzzetbegoviç’in İslamcılığını besleyen motivasyon kaynaklarının Güngör’ün tenkitlerinin dışında kalacağını vurgulamak gerekmektedir. İzzetbegoviç, soydaşlarınca İslam’a girdikleri için “Türk olmakla” itham edilen Osmanlı müslümanlarının Batı’daki serhaddinde kendi milletin kaderini geniş İslam dünyasıninkıyla tevhid eden bir siyasi tasavvur ortaya koymuştur. Bu vizyon, İslam dünyasının tarihi merkezi konumundaki Türkiye’de etnik ayrılıkçılığı örtülü motivasyon edinmiş gruplarınkiyle aynı kefeye konulamaz. Nitekim, İzzetbegoviç İslam Birliği’ne giden yolun açılması için müslüman ülkelerde milli kimlikleri hedef alan bir iç çatışmayı değil, AET tarzı bir örgütlenmeyi model olarak göstermektedir. AB’ye giden yolda Almanya ve Fransa gibi ülkelerin liderlik rollerinin önemi hatırlandığında, her iki düşünürün İslam Bir-

70 Güngör, a.g.e., s.157.

71 Güngör, a.g.e., s.136.

72 Güngör, a.g.e., s.131.

73 Güngör, a.g.e., s.156.

liğı tasavvurları arasında köprü kurmak mümkündür. Nitekim, Bosna soykırımı esnasında yaşananlar, hem İzzetbegoviç’in hem de Güngör’ün yaklaşımlarını doğrulamıştır. Parçalanmış İslam dünyasının etkisizliğinin ve Türkiye’nin bir dünya gücü olamayışının sonuçlarını en acı tecrübe edenler Boşnaklar oldular. İslam dünyasının İzzetbegoviç ve Güngör’ün makalemizde incelediğimiz eserlerinden yaklaşık kırk yıl sonra hala aynı meseleleri tartışıyor oluşu ise, benzer faciaların Bosna’da ya da başka yerlerde tekerrür etmemesi için yapılması gerekenler listemizin uzunluğunu gösteriyor.